

معین التجار بوشهری و احیای تجارت دریایی خلیج فارس

در دوران قاجار و پهلوی

www.ketab.ir

دکتر حبیب الله سعیدی نیا

استادیار گروه تاریخ دانشگاه خلیج فارس

سرشناسه	سعیدی نیا، حبیب الله، ۱۳۴۶ -
عنوان و نام پدیدآور	معین التجار بوشهری و احیای تجارت دریایی خلیج فارس در دوران قاجار و پهلوی، حبیب الله سعیدی نیا.
مشخصات نشر	بوشهر: انتشارات دانشگاه خلیج فارس، ۱۳۹۳.
مشخصات ظاهری	۲۵۰ ص: مصور.
شابک	978-600-92456-7-3 : ۱۳۰۰۰۰ ریال
وضعیت فهرست نویسی	فبا
موضوع	بوشهری، محمد، ۱۳۱۲-۱۳۲۸
موضوع	بازرگانی دریایی - ایران - تاریخ
موضوع	اهل کسب و کار - ایران - بوشهر
موضوع	ایران - تاریخ - قاجاریان ۱۱۹۳-۱۳۳۲ ق.
موضوع	ایران - تاریخ - پهلوی ۱۳۰۴ - ۱۳۲۰.
شناسه افزوده	دانشگاه خلیج فارس.
رده بندی کنگره	۱۲۹۳ م ۷ س / ۴ / ۸۷۶ HE
رده بندی دیویی	۲۸۷/۵۰۹۵۵
شماره کتابشناسی ملی	۲۳۱۰۲۴۲

معین التجار بوشهری و احیای تجارت دریایی خلیج فارس

در دوران قاجار و پهلوی

نویسنده: حبیب الله سعیدی نیا (عضو هیات علمی دانشگاه)

ویراستار: علی اصغر قهرمانی مقبل

ناشر: دانشگاه خلیج فارس

نویت و سال انتشار: اول / ۱۳۹۳

خدمات چاپ: موسسه انتشاراتی توسعه سبز

شمارگان: ۵۰۰ نسخه

قیمت: ۱۳۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۲۴۵۶-۷-۳

دانشگاه خلیج فارس

علائم اختصاری

- ۱- اسناد بنیاد مستضعفان ا. ب. م
- ۲- اسناد مجلس شورای ملی ا. م. ش
- ۳- اسناد محلی ممسنی ا. م. م
- ۴- سازمان اسناد ملی ایران س. ا. م
- ۵- مرکز آرشیو اسناد پژوهشی وزارت خارجه جمهوری اسلامی ایران م. ا. خ

فهرست مطالب

مقدمه.....	۱۵
------------	----

بخش اول

مسائل سیاسی، اقتصادی و اجتماعی تجار در دوران قاجار.....	۲۱
۱- مروری بر جایگاه و موقعیت سیاسی، اقتصادی و اجتماعی تجار.....	۲۳
۲- تشکیلات تجاری، سیاسی و اقتصادی تجار.....	۳۵

بخش دوم

معین التجار و توسعه تجاری خلیج فارس در دوره قاجار.....	۴۳
۱- حضور معین التجار در عرصه اقتصادی و سیاسی ایران.....	۴۵
۲- فعالیت های اقتصادی معین التجار در دوره ناصری.....	۴۷
۱-۲- تأسیس گمرک بوشهر و توسعه تجارت خلیج فارس.....	۵۰
۲-۲- تأسیس کمپانی ناصری و توسعه کشتی رانی و تجارت کارون.....	۵۸
۱-۲-۲- تأسیس کمپانی ناصری.....	۵۹
۲-۲-۲- اقدامات معین التجار جهت توسعه کشتی رانی و تجارت کارون.....	۶۶
۳- معین التجار و سرمایه گذاری تجاری، صنعتی و کسب امتیازات مختلف توسط.....	۷۰
۱-۳- امتیاز خاک سرخ هرمز.....	۷۰
۲-۳- امتیاز تأسیس کمپانی نفت شمال.....	۸۳

- ۳-۳- امتیاز وارد نمودن ماشین های الکتریک و ریسمان ریسی و بافندگی..... ۸۴
- ۳-۴- امتیاز کمپانی تجارت ابریشم..... ۸۵
- ۴- املاک معین التجار در مناطق کرانه ای و پس کرانه ای خلیج فارس..... ۸۷

بخش سوم

- فعالیت های سیاسی، اقتصادی و اجتماعی معین التجار از استقرار مشروطیت تا روی کار آمدن رضا شاه..... ۱۰۱
- ۱- فعالیت های سیاسی، اقتصادی معین التجار از استقرار مشروطیت تا روی کار آمدن رضا شاه..... ۱۰۳
- ۱-۱- اقدامات معین التجار در دوره اول مجلس شورای ملی..... ۱۰۴
- ۱-۲- اقدامات معین التجار در دوره سوم مجلس شورای ملی..... ۱۱۶
- ۱-۳- اقدامات معین التجار در دوران استبداد صغیر و جنگ جهانی اول..... ۱۲۱
- ۱-۴- اقدامات معین التجار در زمان روی کار آمدن رضا شاه..... ۱۲۵
- ۲- فعالیت های اجتماعی، فرهنگی معین التجار..... ۱۲۶
- ۱-۲- اقدامات معین التجار در حوزه فرهنگ و معارف..... ۱۲۶
- ۲-۲- اقدامات عام المنفعه معین التجار..... ۱۲۷

بخش چهارم

- فرزندان معین التجار..... ۱۲۹
- ۱- جواد بوشهری..... ۱۳۲
- ۲- محمد صادق بوشهری..... ۱۳۶
- ۳- رضا بوشهری..... ۱۳۶

- ۴- معاون التجار ۱۳۷
- ۵- محمد باقر بوشهری ۱۳۷
- ۶- مهدی بوشهری ۱۳۸
- ۷- پرویز بوشهری ۱۳۹
- نتیجه ۱۴۰
- پیوست‌ها ۱۴۳
- کتاب‌شناسی ۲۴۱
- فهرست اعلام ۲۵۵

مقدمه

کشور ایران با توجه به موقعیت خاص استراتژیکی و اقتصادی که دارد همواره مورد توجه قدرت‌های بزرگ بوده است. در دوره قاجاریه این توجه بیشتر شد، از این رو این دوره دوران بسیار حساسی از تاریخ ایران و جهان است، زیرا از یک طرف با وقوع انقلابات اروپا مصادف بود و از طرف دیگر شاهد پیامدهای انقلاب صنعتی و به دنبال آن رشد گسترده تجارت جهانی و رقابت کشورها برای به دست آوردن بازارهای جدید و تهیه مواد اولیه هستیم. با گسترش نظام سرمایه داری و افزایش صدور سرمایه، بازرگانان نقش عمده ای در امور کشورها بازی می‌کردند و گاهی موجب تغییر و تحولات وسیعی می‌شدند، در ایران نیز تجار از جایگاه بالایی برخوردار بودند به علت دارا بودن سرمایه زیاد، نقدینگی فراوان و اعتبار اجتماعی از نفوذ اقتصادی، سیاسی و اجتماعی بالایی برخوردار شدند آنان جزو اعیان بودند و از نظر سلسله مراتب اجتماعی پس از شاهزادگان و روحانیان در رأس هرم قدرت و ثروت جامعه قرار داشتند.

تجار در دوره قاجار ویژگی‌های اقتصادی، مالی و سیاسی به خصوصی داشتند. از جمله این که عمده فعالیت آنان گرد آوری و صدور مواد خام مورد نیاز بازارهای خارجی و واردات کالاهای صنعتی بود و معمولاً در رشته خاصی از تجارت و یا صادرات و واردات کالاها تخصصی نداشتند و در صورت لزوم به مبادله کالاهای

گوناگون و حتی صرافانی می پرداختند حتی برخی از آنان همراه با تجارت به سرمایه گذاری در صنایع هم اقدام می کردند و تمایزی میان سرمایه داری تجاری و صنعتی قایل نبودند. همچنین تجار بزرگ و حتی تجار متوسط گرایش زیادی به سرمایه داری در املاک مزروعی پیدا کردند. به علاوه گروهی از آنان نمایندگان تجاری شرکت های خارجی بودند و گروهی نیز تحت الحمایه و حتی تبعه قدرتهای بزرگ شده بودند و سرانجام این که با وجود این که به خاطر وابستگی اقتصاد کشور به بازار جهانی و پیدایش وضعیت نیمه استعماری در کشور، تجار بزرگ نیز توان رقابت با سرمایه های خارجی پیدا نکردند و در نتیجه به بازرگانی خارجی وابستگی پیدا کردند. اما به دلیل ثروت زیاد بر عمال دولتی و حکام محلی برتری پیدا کردند

حاج محمد معین التجار بوشهری یکی از تجار فعال و با نفوذ دوران قاجار و پهلوی بود که مانند بیشتر تجار فعالیت خود را از عهد ناصری شروع کرد و به مرور زمان وارد تحولات سیاسی، اقتصادی ایران شد و به عنوان یکی از اعضای برجسته طبقه تجار درآمد وی چه در روابط بازرگانی خارجی ایران در جنوب کشور و چه در تحولات اقتصادی و سیاسی داخلی، نقش مؤثری داشت. با افتتاح مجلس شورای ملی یکی از ده نماینده با نفوذ و با درایت تجار در مجلس اول بود در دوره سوم هم به نمایندگی از مردم بوشهر وارد مجلس شورای ملی شد. در تحولات سیاسی، اقتصادی و اجتماعی دوران مشروطه و جنگ جهانی اول حضور فعال داشت، به نحوی که در بیشتر دوره ها واسطه و عامل مصالحه بین دولت و مردم بود، در مسائل سیاسی دوران انتقال قدرت از قاجاریه به پهلوی نیز حضور فعالی داشت. وی در دوره رضا شاه علاوه بر تجارت، وارد حوزه صنعت نیز شد و در این عرصه اقدام به تأسیس چند کارخانه نمود.

فعالیت های اقتصادی معین التجار بیشتر در جهت ترقی و توسعه تجارت خلیج فارس در مناطق کرانه ای و پس کرانه ای آن بود که از جمله آن فعالیت ها می توان به تعمیر راه های تجاری در مناطق مختلف، ایجاد گمرک و بازار بوشهر، ایجاد گمرک و مراکز اقتصادی مرتبط با آن در اهواز همچون کاروانسرا، بازار، خط تراموا و تأسیس کمپانی ناصری اشاره کرد علاوه بر آن اخذ امتیازاتی همچون خاک سرخ هرمز توسط معین التجار موجب توجه بیشتر قدرت های اروپایی به خلیج فارس و بنادر آن به عنوان یکی از مراکز مهم تجارت دریایی و قانون اقتصاد جهانی گردید.

مسأله پژوهش حاضر بررسی نقش و جایگاه معین التجار در تحولات سیاسی، اقتصادی و اجتماعی ایران در راستای ترقی و توسعه تجارت دریایی خلیج فارس در دوره قاجار و پهلوی است.

هدف این پژوهش مطالعه زندگی و بررسی مستند فعالیت های سیاسی، اقتصادی و اجتماعی معین التجار در دوران قاجاریه و پهلوی در جهت روشن شدن بخشی از تاریخ تحولات اقتصادی معاصر ایران و نیز بررسی دگرگونی ها در حرکت سرمایه از فعالیت های تجاری به فعالیت های زمینداری و صنعتی به ترتیب در دوران قاجار و پهلوی توسط ایشان است. بدین منظور سعی شده است تا با استفاده از داده ها و اطلاعات معتبر به خصوص اسناد تاریخی منتشر نشده، جایگاه معین التجار در تحولات اقتصادی، سیاسی و اجتماعی ایران در دوره مورد مطالعه و تجزیه و تحلیل قرار گیرد.

سازمان پژوهش حاضر بر اساس اهداف مزبور تنظیم شده است که شامل چهار فصل استریا؛ در فصل اول برای شناخت ویژگی ها و خاستگاه های تاریخی و جغرافیایی طبقه تجار به خصوص معین التجار به بررسی مسائل سیاسی، اقتصادی و

اجتماعی این طبقه در دوره قاجار پرداخته شده است تا بستر واقعی ظرفیت‌ها و محدودیت‌های تجارت در آن دوره شناخته شود. در فصل دوم زندگانی معین‌التجار و نقش وی در توسعه تجاری خلیج فارس در دوره قاجار مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. فصل سوم اختصاص به فعالیت‌های سیاسی و اجتماعی معین‌التجار از استقرار مشروطیت تا روی کار آمدن رضا شاه دارد و در فصل چهارم زندگی فرزندان معین‌التجار و نقش آنها در تحولات سیاسی، اقتصادی ایران در دوران قاجار و پهلوی مورد بررسی قرار گرفته است. در انتهای این پژوهش فصلی تحت عنوان پیوست‌ها به متن اصلی ضمیمه شده است که شامل تصاویر و به خصوص اسنادی است که برای اولین بار ارائه شده‌اند و کمک زیادی به روشن شدن هر چه بیشتر نتایج تحقیق می‌کند.

مهم‌ترین پرسش پژوهش حاضر این است که معین‌التجار چه نقشی در تحولات سیاسی، اقتصادی و اجتماعی ایران به خصوص احیای تجارت دریایی خلیج فارس در دوران قاجار و پهلوی اول داشته است.

این پژوهش بر این فرض مبتنی است که معین‌التجار با توجه به نفوذ زیاد سیاسی و توان بالای اقتصادی و حضور مستمر در فعالیت‌های اقتصادی و سیاسی، نقش اساسی در احیای تجارت دریایی خلیج فارس در دوران قاجار و پهلوی داشته است. روش پژوهش حاضر علمی تاریخی و با استفاده از تکنیک کتابخانه‌ای و میدانی است.

جهت‌گیری شیوه گردآوری داده‌ها نیز تاریخی است، یعنی از اسناد آرشیوی و منابع قابل دسترسی استفاده می‌کند و چون داده‌های مورد استفاده در این تحقیق علاوه بر

منابع اصلی تاریخی از مجموعه‌ای ناهمگون از اسناد تاریخی اخذ شده، لذا کوشش زیادی شده است تا پیوند منطقی میان آنها برقرار شود. شیوه این تحقیق در تحلیل داده‌ها نیز عبارت است از انتخاب عناصر مورد توجه و حائز اهمیت از متن هر سند و درست چیدن آنها در کنار همدیگر بر مبنای پیوندهایی که میان آنها وجود دارد.

رویکرد اصلی پژوهش حاضر در ارائه مطالب نیز با توجه به ملزومات خاص رشته تاریخ، تلفیقی از رویکرد موضوعی و زمانی است؛ یعنی در این تحقیق کوشیده‌ایم تا به موضوع فعالیت تجاری گمرک بوشهر براساس یک خط سیر زمانی مشخص و صرفاً در محدوده زمانی مورد مطالعه (دوران قاجار و پهلوی) بپردازیم.

یادآوری این نکته ضروری به نظر می‌رسد که به دلیل این که بیشتر اسناد و متون دوره قاجار با تقویم هجری قمری و میلادی و در دوره پهلوی به تقویم هجری شمسی و میلادی نوشته شده‌اند، لذا در پژوهش حاضر برای دوره قاجار از سال‌های هجری قمری و میلادی و برای دوره پهلوی از سال‌های هجری شمسی و میلادی استفاده شده است.

در پایان بر خود واجب می‌دانم تا مراتب حق شناسی و قدر دانی خود را از اساتید فاضل و اندیشمند آقایان دکتر عبدالرسول خیر اندیش عضو هیئت علمی گروه تاریخ دانشگاه شیراز و دکتر علی رسولی عضو هیئت علمی گروه تاریخ دانشگاه خلیج فارس که زحمت باز خوانی این کتاب را عهده دار شده و نکات ارزنده‌ای را یاد آوری نمودند اعلام نمایم. از آقای دکتر علی اصغر قهرمانی مقبل نیز که با دقت و شکیبایی فراوان ویراستاری این متن را به انجام رسانید قدر دانی می‌کنم. همچنین از کلیه کارکنان

و کتابداران محترمی که در مراکز مختلف اسنادی و کتابخانه‌ها برای تهیه اسناد و منابع این کتاب همکاری نمودند تشکر و سپاسگزاری می‌نمایم.